

1 195433

ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦА ВЛАДАВИНЕ КЊАЗА НИКОЛЕ

(Примање титуле Краљевског Височанства)

МЕМОАРИ

Војводе Гавра Вуковића

Црногорског Министра Иностранних Дјела и Предсједника Државног
Савјета у пензији

Цијена Дин. 5.—

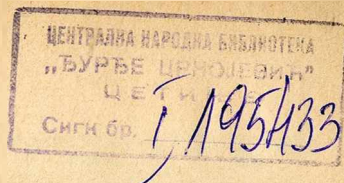
Штампано у Државној Штампарији на Цетињу 1928.

ID-10244744

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

W 7466/2006

ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦА ВЛАДАВИНЕ КЊАЗА НИКОЛЕ

(ПРИМАЊЕ ТИТУЛЕ КРАЉЕВСКОГ ВИСОЧАНСТВА).

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
ČRNOJEVIĆ

Књаз Никола ступио је на црногорски пријесто 2 августа 1860 године. Он није никад хтио дозволити да се тога дана чине свечаности, као што се то у многим државама практикује. Његов стриц књаз Данило убијен је 1 августа. Дакле умро је од насилне смрти, стога се књаз Никола држао строго тога правила за четрдесет година своје владавине. Ове године био је принуђен одступити од тога правила, јер је желио прославити четрдесетогодишњицу свог ступања на пријесто. Међутим, ипак прослава није обављена другог августа, већ један дио петнаестог, а други, главни дио, 6 децембра.

По неком усвојеном правилу при другим дворовима, обично се слави у великом обиму двадесетпетогодишњица или педесетогодишњица ступања на пријесто владара. Међутим, Књаз није хтио чекати још десет година, јер су се у свијету могле догодити какве промјене, које су могле спријечити извршење велике јубиларне свечаности.

Прослава четрдесетогодишњице владавине Књазу је била узгредна ствар. Под том фирмом хтио је постићи нешто друго, о чему је снивао већ неколико година раније. Сродственим везама увео је себе и своју владарску кућу у коло великих владарских кућа европских. Удадбом својих кћери сродио се са царском кућом Романова, што је престиж црногорске династије у очима свих европских дворова подигло на веома високи степен. Удадбом принцезе Јелене за Виктора Емануела, краља Италије, престиж црногорске династије постигао је свој врхунац. Удадбом принцезе Ане династија се је сродила преко Батенберга са краљевском кућом Велике Британије. За једну владарску кућу једне од најмањих држава у Европи зар се је могло што више и боље и замислити! Амбиција књаза Николе морала је бити свестрано задовољена овим сродничким везама са највишим владарским кућама. Међутим, њему је нешто недостајало у унутрашњем обиму наше династије, што је требало пошто зашто допунити. Тебало је и њу подићи до извјесног степена у рангу, и то до онога степена који јој је могао припасти међу владарским кућама без замјерке, а то је да се досадашња титула *височанства* подигне на степен *краљевског височанства*.

До великог рата 1876—7*, титула књажева била је *Ваша Свјетлости* (*Altesse Serenissime*). Послије рата, по општем признању наше независности на Берлинском Конгресу, ова титула подигнута је на степен *височанства* (*altesse*). Ова измјена учињена је без икаквих

дипломатских радња код других држава, а и без свечаности. Титула *височанство* на српском језику била је јасна у дипломатској преписци, наставак *serenissime* одбачен је, а задржан је *altesse*, што одговара српском *височанство*.

У старијим временима, прије ових позајмљених титула, највише су титуле биле у Црној Гори *Господар* и *Господин*: Владика Господар док су владике владале, а касније Књаз Господар. Титулом господина називали су се најстарији чланови владарске куће, који су заузимали највише положаје у држави, као предсједници и потпредсједници Сената. Отац Књажев, предсједник Сената, називао се је, „господин“ и нико више све до његове смрти. Остали главари црногорски називали су се према чиновима које су у војсци заузимали: војводе, сердари, капетани; а у доцније вријеме: командири, поткомандири и т. д. У народу, пак, у знак поштовања према старијима, служило се је фамилијарним називима: ђедо, стрико, брате, куме и т. д. Пошто је култура стала да продире у нашу земљу, пошто је број школа бивао од времена до времена већи, настала је каста људи који нијесу имали војених чинова: учитељи, секретари, писари, љекари; морао им се је дати назив господина, по општем свјетском обичају, који су донијели собом, јер су махом били странци. Сљедствено, што је ова јединствена титула постајала општом, губила је постепено свој првобитни значај и постајала општим називом.

Господин Мирко, отац Књажев, био је једини „господин“ у цијелој земљи. Послије његове смрти (1867), та још у важности титула пренесена је на Божу Петровића, замјеника господина Мирка. Ни један ни други, ма да су били војводе, нијесу се овом титулом називали, јер је војвода у земљи био већи број. Пошто је титула „господин“ постала општим називом, отац Господарев, послје смрти, добио је титулу Велики Војвода, за разлику од осталих црногорских војвода. Божу Петровићу ова титула није додјељивана, већ се је задовољивао титулом „војвода“ и то у ријетко, већ је остала за њега стара титула „господин“, ма да је била изгубила свој значај, просто из навике. Титула пак Велики Војвода резервисана је доцније искључиво за синове Књаза - Господара.

За вјечити спомен своје четрдесетогодишњице, Књаз је сазидао монументалну цркву у Никшићу, коју је требало приликом јубиларних свечаности освештати. Уз то саливена је у Бечу јубиларна медаља, коју су могли добити они главари и чиновници који су једноставно служили државу најмање за тридесет година. Она је била сребрна и позлаћена; њено раздавање извршено је јубиларне године.

Јубилеум четрдесетогодишњице владавине могао се је прославити по вољи, ма да су унутрашње прилике биле неповољне. Узети пак титулу Краљевског Височанства била је ствар сасвим друге природе. То није било наше унутрашње питање, већ међународно. У ствари могли смо мијењати титуле које бисмо хтјели, али како смо били држава међу државама, двор међу дворовима, династија међу династијама, морало се је од тих тражити признање ове титуле.

Многобројне су заслуге књаза Николе за Црну Гору, које је стекао за толики број година владавине. Истина је да међу овим

заслугама има их које је учинио и из сујете. Стога је и ова јубиларна прослава, са гледишта његове личности, могла и морала бити. Међутим за прославу постојале су многе тешкоће, како са гледишта унутрашњег стања у земљи, тако и са гледишта политичких прилика у Европи.

У земљи је постојао хаос у цивилној и војној администрацији. Правосуђе је било на ниском ступњу, ма да се је у њему топило драгоцјено вријеме на штету правде и правиче. Привреда и трговина су биле такође у примитивном стању. Земља без кредитних завода унутра, а изван без кредита. Финансијско стање било је завршило сва зла која су у земљи постојала. Зајмови су чињени на страни под најтежим условима. Исплате велике стопе интереса и амортизације, рачунајући укупно, износиле су по 12%, те су биле немогуће. Стога су камате регулисане претварањем њиховим у главницу. Ова посљедња тешка операција стајала је нас много и са политичког гледишта. Ми смо искључиво дуговали бечким државним кредитним заводима, јер нигдје друго нијесмо могли наћи зајма. Аустријској влади наша немоћ одговарати исплатом на роковима служила је да нас држи у шкрипцу и да нас гњави на политичком пољу. Према рђавом економском стању у опште, и државни приходи били су и сувише малени, а расходи су прогресивно расли, особито изванредни и непредвиђени трошкови, удабје, женидбе и светковине.

Књаз Никола је био вазда, и у најгорим приликама, до крајности оптимист. Пред његовим очима није постојало ничега немогућега. У томе га је пратила срећа мимо икога. Изводио је повољно много дјела, кад смо ми мислили да ће се рђаво проћи. Знајући његов безобзирни оптимизам, предочили смо му ипак, моје колеге и ја, злу слику нашег унутрашњег стања из двије побуде: било да се јубиларна свечаност обави скромније и без великих трошкова, било да се прослава крунише извјесним реформама у земљи. Славити самога себе а земљу пуштати да пропада, баш то није књазу Николи доликовало. Књаз је био често увиђаван, лако га је било у добро убиједити, а и од зла често пута одвратити. Прихватио је поднесене разлоге и дао се најозбиљније да реформише своју државу из темеља. Цијела прва половина ове године проведена је у кројењу реформних планова, јер је само реорганизацијом земље могао себи подићи монументат и оправдати личне прославе и узимање нових виших титула.

У великој ојаклији мијењале су се сваког дана и вечери комисије и поткомисије. Млади људи утркивали су се и подносили хрпе разних пројеката за реформисање разних грана државног организма. Све је било удешено и учињено према приликама и развоју наше земље и у духу аутократизма. Све је то било на папиру лијепо и красно, али кад је настао моменат за увођење тих корисних реформа, ударило се је на тврди чвор. Наша земља нити је имала материјалних средстава, нити спремних људи за такву основну реформу. На томе тешко савладивом питању не само да се је застало, него и насјело.

Реформни програм изискивао је измјену мноштва лица, како на управи, тако у правосуђу, у школи, у цркви, па и у војсци. Њих је

требало spremnijim, у границама могућности, стручњацима замијенити. Онијема који би морали бити збачени, требало је одредити извјесну пенсију, јер су сву снагу свога живота утрошили били држави на услугу. Онијема, пак, који су за способније сматрани, требало је повисити плате, па да би се могли посветити искључиво држави на служби, јер према новом програму није више могло бити полутанства.

Ова озбиљна криза произлазила је из општег злога стања у земљи. Дакле била је сасвим природна. Она се је могла много раније рационалним постепеним реформама неосјетно избјећи. У Црној Гори постојала је, од прије и после рата, једна гомила људи старога кова, а страшнога уплива, који су били моћни супостати сваког напреднијег предузећа, која је упорном противношћу паралисала сваки напредак и сваку помисао за ма какву промјену у земљи. Све је морало бити затуцано у мозак, само да се ничега новог, доброга установити не би смјело. Девиза им је била: „Све по старом“. Шта хоће школе, а још учитељи, те дјецу одвраћају да не чувају стоку, па професори који се морају називати „господином“? Гимназија, богословија, све је то с њиховог гледишта била пропаст за земљу. Ово је била стара теорија неких силних, који су пљуцкајући преко чибука упорно задржавали точак напретка, рјешавајући на такав начин судбином земље. Млађи се интелегентнији људи нијесу смјели чути дуго времена пред силом упливних назадњака. Из тог разлога је морало све застојавати до оваквих критичних момената. Књаз им је за дуго времена повлађивао на своју и цијеле земље штету.

Књаз Петар Карађорђевић, који је дуго година пребивао у нашој земљи и чинио своје опсервације, на све што се је у нашој земљи збивало изрекао је једну мудру ријеч: „Црногорски је народ тако добар, тако повит, као мекано тијесто од којег се је могло свако добро умијесити. Али како видим да се ништа од њега не израђује, претвориће се у тврди крш, кога ће требати доцније маљевима тесати и углађивати, па да се из њега могне нешто што је добро издјелјати“.

Грозне финансијске неприлике сузиле су реформни програм до крајности. Све што је њим постигнуто састојало се је у томе што је број капетанија сведен од 84 на 60. Неки стари неписмени капетани стављени су у пенсију, а замијењени ислуженим перјаницима, такође скоро безграмотним, који су знали потписати своје име, али који су свршили школу у оцаклији. Гдје се је требало имати писменијег капетана, ударено је на школе. Међу учитељима било је и таквих који су претпостављали светој наставничкој мисији *главарство у народу*. Препуштали су веће плате и законом ујамчену будућност једној неизвјесности, само да од њих народ дрхти и стријепи, јер је још трајало доба властољубља и судоманије над народом, па ма то било скопчано са великим материјалним штетама. Један добар учитељ имао је од 300 до 500 форинти плате, док највећа капетанска плата доведена је са данашњом реформом до 200 форинти.

Као што се може видјети из овог кратког нацрта, унутрашње прилике биле су неповољне за свако славље. Међутим примање нове титуле Краљевског Височанства није зависило у главном од уну-

трашњих прилика, већ од расположења велесила и других држава, о чему смо имали водити озбиљнијег рачуна.

Ондашњи руски министар резидент Губастов, још од самога почетка кад је питање о новој титули покренуто, непрекидно се је интересирао о њему, са неким подмуклим негодовањем. Приметио сам да би он био веома задовољан, ма да се није смио усудити ниједне ријечи проговорити Господару, јер би тијем сломио себи врат у Русији, да се од ове нове титуле одустане, или најмање да се њено примање за неко вријеме одложи. Природно је било што сам претпостављао да он те алузије није чинио из своје главе, већ по инструкцијама владе. Руска влада, ма да се је придржавала начела немијешања у унутрашње послове балканских држава, ипак је имала начина исказивати своје задовољство или незадовољство према извјесним нашим унутрашњим појавама. Што се је Црне Горе специјално тицало, вазда је зазирала од наших истицања пред велесилама. У овом пак особеном случају можда је имала сепаратних разлога. Она је знала хладноћу Германије према Црној Гори, знала је и велико незадовољство цара аустријског лично према Књазу, те су обије силе могле остати индиферентне према новој титули, на што би се могле угледати и друге државе. Сљедствено, имао би пасти терет на руску владу да посредује код њих, у што јој не би било угодно улазити. У осталом руска влада није могла да трпи никакво новачење у Црној Гори, колико ни наши стари конзервативци, већ је према свачему изражавала своје негодовање, било посредно, било непосредно.

Према оваквом држању руске владе, поред учестаних мојих настојавања код руског посланика, нијесам могао дознати хоће ли бити Русија прва или потоња држава која ће признати титулу Краљевског Височанства. Кад смо од Русије овако зебли у овом важном питању части нашег владара и државе, шта смо могли очекивати нарочито од Германије и Аустрије?

Лични одношаји између цара Франца Јосифа и књаза Николе били су доведени скоро до прекида. Прошле године био сам у Бечу ради лијечења, али сам ипак морао ићи код грофа Голуховског, заједничког министра за спољне послове, ради уређења неких питања.

Гроф ме је примио као на оштрицу од ножа, грђе се није могло замислити. Говорио је са мном опором, љутито, охоло, како није доликовало једном дипломати. Залуду сам се усиљавао да га увјерим о нашој лојалности према великој сусједној монархији, о нашој најозбиљнијој тежњи да одржимо савјесно одношаје доброг сусједства, правилног мира и реда дуж цијеле границе, о нашем мирном држању према окупираним провинцијама у којима се је веома често догађало нереда сваке врсте, у чему ми нијесмо имали никаквог учешћа, већ напротив ходили на то да се мир и ред ујамчи, јер и ми као сусједи само смо од таквог стања могли многе авантаже уживати. Хвалисању министра Калаја пред цивилизованим свијетом о великом напретку у Босни и Херцеговини требало би придати велики дио коректног држању Црне Горе. Но како је Голуховски остао упоран у своме љутитом тону, то сам и ја био принуђен изићи у неколико из такта. Он ме је принудио те сам му морао рећи: „Црна Гора, кад би хтјела,

ма да ју незнатном сматрате, могла би држати обије провинције у вјечитом пламену, без икакве њене одговорности, а да окупациона власт нема мира ни дању ни ноћу. Нашем пак мирном држању приписује се у монархији да проистиче из наше слабости, али држањем земаљске владе према Црној Гори мораћемо бити изазвани“.

Охолог грофа моји одговори чудновато су импресионирали, али ми је једва давао времена да бих могао изговорити што сам намјеравао рећи, већ ме је сатирао најгрубљим нападајима: „Ваш Књаз и ви једно говорите а друго радите, стога ми нећемо да чујемо ваше приче, већ ћемо се према вама управљати само по вашим дјелима, тим више што ви никад нијесте од ријечи“. Нијесам му дужан остао ни у чему, колико да смо били колеге двије једнаке силе. Међутим највише ми је доскочио у нападајима једном депешом која га је највише тиштала:

Књаз кад је био у Лондону у посјети код краљице Викторије, баш у повратку, био је обавијештен о смрти великог Гледстона. Са енглеске границе упутио је његовој жени депешу кондолеанса. У тој депеши Књаз је цитирао за Аустрију кобну Гледстонову изреку: „Hands off“, која је много стала Енглеску, док је није сам Гледстон, чим је дошао на владу, траго натраг и извинио се код аустријског цара. Друга депеша, коју је упутио „Deli Kroniklu“, гласила је: „Велика Британија, ваша отаџбина, богата је знаменитим и генијалним људима, а онај између њих који је сада умро, био је блиски и искрени пријатељ моје земље. Смрт његова тежак је бол за мене. Он нас је помагао и својим пером и својом бесједом, а његове ријечи „Hands off“ још се понављају по Балкану“.

Гроф Голуховски, говорећа са жучним гњевом о овим депешама, рекао ми је: „Ваш књаз увриједио је лично мога цара тим депешама. Цар је на књаза Николу тако иједак да се нико не смије усудити поменути књажево име у његовом присуству. Црногорски књаз да понавља једну ствар одавно изумрлу, како се може друкчије тумачити него да ју је хтио упутити преко госпође Гледстонове на адресу цара аустријског“. Колико сам се год усиљавао да се браним и да ублажим грчину депешама произведених, увијем сам био сатрвен до краја; јер колико су год одношаји између влада били кад бољи кад гори, пријатељство између цара и књаза било је непоколебљиво до овога момента.

Цио ток разговора са грофом Голуховским саопштио сам писмено на Цетињу, јер нијесам имао шифара при себи. На Цетињу се је trop impressionnable у свакој прилици, а у овој специјално још више, што показује депеша коју сам добио у одговор на моје писмо: „Reçu votre lettre du 12; approuvons votre langage. Aucun numéro du „Glas“ n'a dit que l'inspiration du „Pester Lloyd“ et de la „Neue Freue Presse“ est venue de la part du Gouvernement Impérial et Royal. Il est encore une perfide interprétation, qui vient probablement du fameux correspondant de Raguse au „Fremdenblatt“ que nous connaissons tous. Sont à plaindre les observations que vous avez entendues du personnage avec lequel vous vous êtes abouché jeudi le 11 courant. Sont d'importance plus au moins grande pour nous, mais nous tenons à relever ce quia

rapport aux sentiments de notre maître pour la personne sacrée de sa Majesté l'Empereur et Roi, que ces sentiments ont été toujours vrais, légaux et sincères que rien ne les altérera, qu'au contraire la personne du généreux monarque voisin restera toujours vénérée au coeur de notre maître et du pays auquel il a maintes fois fait du bien. Vous avez l'ordre de relever ce qui précède à l'endroit où vous avez entendu le contraire¹⁾.

По опширним изразима грофа Голуховског, као и из садржине ове депеше, види се какви су зли одношаји били не само између сусједне монархије и Црне Горе, него и између њихових владара. Међутим, у току ове године, умјесто да су исправљени, много су погоршани. Узроци су били у вјечитој нашој финансијској кризи. „Дај ми ти добре финансије, ја ћу теби добру политику“. Зле финансије стварале су нама ломиврат у спољној политици.

Ступајући у поштанску унију са цијелим свијетом, Црна Гора ступила је с Аустријом и са још неким државама у измјену поштанских новчаних мандата ради практичније трансакције новчаних пошиљака. На тај начин гомилао се је међународни новац на нашој пошти. Тај новац, умјесто да се шаље онамо гдје треба, задржават је и, како је државна каса била вјечито празна, није се допуштало да тај новац лежи у поштанским касама до рокова исплате страним поштама, већ је грабљен да се њим доскочи много раширеним нашим прохтејима за трошење. Оно што државна каса није могла давати, нити зајмовима снабдијевати, узимато је с поште без обзира што је то приватни новац који је требало безусловно у кратким роковима предавати дотичним поштама других држава. Државна каса није могла доспијевати да пошти поврати оно што су разна надлештва, а највише дворови, понијели с поште. Наша је пошта лавирала, докле је могла, са међународним рачунима, али су се *les arrières* толико нагомилали да су се попели до једног милиона и по круна, те се је морало јавно застати са исплатом и уређењем текућих рачуна поштанских мандата.

Највећи дио задржаних новца био је аустријских поданика. Чим је настао застој исплате новчаних мандата на нашој пошти, аустријска влада нас је осула пресијама сваке врсте, протестирала и дипломатским пријетњама. Она је била дошла до те мјере да окупира један дјелић нашег земљишта до исплате поштанског дуга. Да нас Русија, наша вјечита добротворка, није спасла од ове тешке, а и страшне кризе, није се могло знати до чега би се могло доћи између огорчене Аустрије и нас. Сва штампа обије половине монар-

¹⁾ Примили смо ваше писмо од 12; одобравамо што сте рекли. Ни у једном броју „Гласа“ није стајало да су „Пестер Лојд“ и „Наје Фраје Пресе“ инспирисани од стране царске и краљевске владе. Постоји још једно злобно тумачење што га је, по свој прилици, послао „Фремденблату“ његов фамозни дубровачки дописник којег ми сви познајемо. За жаљење су приговори које сте чули од особе с којом сте разговарали у четвртак 11 текућег мјесеца. Мање више они су за нас важни, али нам је стало до тога да истакнемо све што се односи на осјећаје нашег господара према узвишеној личности Његовог Величанства Цара и Краља, да су ти осјећаји увијек били истински, легални и срдачни, тако да их ништа неће умањити, него напротив да ће особа племенитог сусједног владара остати увијек поштована од стране нашег господара и земље којој је он више пута чинио добра. Наредује Вам се да ово изнесете ондје гдје сте чули противно“.

хије била је осула на нас заслуженим грдњама, а што је за нас још теже било, она је виком заразила и сву европску штампу, те је сва једногласно нас прогласила да смо учинили злоупотребу са међународним приватним новцем. Сљедствено, наш углед на страни много је био изгубио код свију народа, а ми при свем том нијесмо узмичали изаћи пред свијет са титулом Краљевског Височанства.

На Италију и Турску могли смо рачунати да ће бити међу првијема које ће се пријатељски одазвати према Књазу у овом деликатном питању. Енглеска је била и сувише упала у биједу Транзвалског рата; ма да смо на њу могли рачунати, мислили смо да ће бити међу посљедњима. За Германију рачунали смо да ће и овом приликом игнорисати Црну Гору, према инструкцијама кнеза Бизмарка, а њој се је могла придружити и Аустрија, што би било саобразно са њеним моменталним расположењем према Књазу и Црној Гори. Како се пак Русија буде држала у овоме питању, рачунали смо да ће јој и Француска сљедовати. Тек цијела спољна ситуација изгледала је мрачна и неизвјесна.

Књаз, не обзирући се на изложене спољне неприлике, ријешио је био да се 15 августа прослави јубилеум четрдесетогодишње владавине његове, да се освешта црква у Никшићу и да прими титулу Краљевског Височанства. Ову велику свечаност требало је прославити са великом помпом, са позивом страних дворова и гостију са свију страна. Једном ријечју требаше имати бар двјеста хиљада круна у готову, док у државној каси није било ни паре, а у пошти још мање; добити зајам у овим околностима апсолутно није било могуће. Ипак мегаломанија доминирала је упорно.

Најпослије предочено је Књазу све што сам горе навео, с додатком да Аустрија пријети окупацијом Бара или Улциња све дотле докле се из прихода не намири новац од поштанских мандата, и замољен је да одложи велику свечаност докле бисмо нашли начин да измиримо поштански дуг. Предложено му је, да се у току времена црква у Никшићу освешта у домаћем кругу и да се учине све нужне мјере дипломатским путем код Великих Сила и у јавном мњењу путем штампе, како бисмо припремили терен за нову титулу.

С великим затезањем Књаз се је склонио, те је усвојио овај предлог, јер је у подобним приликама сваку примједбу сматрао да иде на уштрб његове славе, кад се нешто хтјело учинити против његове воље.

Према новом програму Књаз је пошао у Никшић, да освешта величанствену нову цркву, храм Св. Василија Острошког. Ја сам остао да радим на мемоару који се је имао упутити Силама о проглашењу Краљевског Височанства. Освештањем цркве свршен је први дио јубиларних свечаности, које је обављено у присуству мноштва народа, само што ми министри нијесмо присуствовали, како би свечаност изгледала мање званична.

У овом нашем чудноватом имброљију краљ Виктор послао је нарочиту мисију да га заступа при освештању цркве. Генерал Педоти, командант корпуса, који је резидирао у Бари, био је на челу кра-

љеве мисије. Аташиран му је командир Митар Мартиновић, да га прати до Никшића.

Прије него би били предузети кораци дипломатским путем код Велесила, као и европске штампе, било је на првом мјесту питање о намири дуга од поштанских мандата Аустрији и другим државама. Но коме да се обратимо и гдје новац да нађемо? То је било врло тешко питање које нас је горко мучило, јер су сви покушаји, гдје год смо се обраћали, остали безуспјешни. Искрпив сва могућа средства, није нам било могуће избјећи, а да се опет не обратимо ваздашњој добротворци Русији, да нас она једина избави из овог очајничког положаја.

На захтјев Књажев руска влада била је изаслала свога делегата на Цетиње, Милера, чиновника Министарства Финансија, да прегледа све рачуне свију надлештава, па да о свему поднесе влади потребан извјештај. Вите, ондашњи Министар Финансија, баш приликом изашиљања овога делегата писао је Књазу, ваљда да га предуприједи, да нема наде очекивати велике новчане помоћи од Русије, да га Русија неће моћи помагати новчано више него је одређено досадашњим издавањем. Дакле што је друго Књазу преостајало него да се директно обрати на Цара за помоћ, да га избави од аустријских угрожавања, окупације ма којег крајичка наше земље и од јавног бламажа пред цијелим свијетом, јер смо дошли били до ивице да панемо у банкротство.

У септембру пошао сам у Никшић, гдје се је Господар радо находио у новом дворцу, код нове величанствене цркве, које се од задовољства није могао нагледати. Ту је написао писмо на руског цара. Тешка мисија буде повјерена ондашњем нашем консулу у Скадру Лазару Мијушковићу, да пође у Ливадију, гдје се је цар налазио, и да му преда писмо преко велике књегине Милице. Тек што је цару писмо дошло до руку, пао је у болест од лаког тифуса, али је ипак дао министру Витеу извјесно наређење, које је у цјелини остало за нас непознато.

Мијушковић у повратку из Ливадије, знајући нерасположење Аустрије према Црној Гори, умјесто из Ливадије јавио је из Пеште једном отвореном депешом да је цар Никола наредио министру Витеу да плати из државне касе цио наш дуг што смо Аустрији дуговали. Депеши је био циљ да учини у Аустрији поразну сензацију противу њених намјера да окупира један дјелић црногорског земљишта. Међутим из цијеле алармантне комуникације изађе за нас веома важна ствар: Русија је платила Аустрији милион и по круна, што је Црна Гора дуговала од поштанских мандата; међутим остали дугови остали су и даље на наш терет.

За амортизацију овога зајма, што нам је Русија учинила, задржала је четрдесет хиљада рубља од субвенције, што је одређена била на издржавање једног батаљона стојеће војске, а то је морало пасти на терет наше државне касе, јер батаљон није могао бити укинут. Уз то задржате су још двадесет хиљада рубља, што је нашој држави давано за неке друге циљеве. Али све да је просто кад смо избављени од грдне афере поштанских мандата.

Окуражени овом руском помоћи, ријешисмо да се јубилеум четрдестогодишње владавине и примање нове титуле обави 6 децембра на Никољ-дан. У ту сврху разаслата је циркуларна нота 5 новембра у Аустрију, Русију, Енглеску, Француску, Италију, Турску, Србију, Бугарску, Румунију и Германију. Онијема државама које су биле заступљене при нашем двору нота је предата њиховим представницима, док онијема које нијесу имале своје заступнике послате су директно њиховим владама. У Берлин послао сам ноту скромно на на адресу: „Au Ministère des Affaires Etrangères“, тек да се учиним вјешт, не надајући се отуда никаквом одзиву.

Како је све било наредно да се изађе пред свијет, а задржавано до намира дуга од поштанских мандата, лансирао сам потребне информације на многе велике журнале, као и на све наше консуле, да их они шире свуд и на све стране. Одзив велике штампе био је повољан. У министарству иностраних дјела наводи се волуминозни досије који се односи само на ово питање.

Пошто смо били у извјесности да нас је Русија спасла од употребе новаца извањских поштанских мандата, а прије лансирања званичних нота и прогласа, саопштио сам барону Макију, аустријском министру-резиденту, да ћемо на скоро бити у стању одговорити нашој дужности према аустро-угарској пошти. Импресију коју је имао министар од мога саопштења, доставио сам у Никшић Књазу депешом од 25 новембра: „Видио сам барона Макија и рекао му да ћемо до половине идућег мјесеца подмити аустријску пошту и да ћемо одмах иза тога приступити изналаску начина, да и банкама према обавези учинимо шесто-мјесечне исплате, али нијесам улазио у појединости, како и на који начин ћемо доћи до могућности да то извршимо. Барон је примио ову моју изјаву са зачуђеним смјешкањем, примјећујући да он јако сумња да ћемо моћи одговорити нашем свечаном обећању. Не хотећи даље улазити у детаље овога питања, предложио сам барону да дође у Никшић код Вашег Височанства и да се о свему лично још боље обавијести. На мој предлог одговорио је да ће најприје моју изјаву саопштити Бечу, па ће тек онда знати хоће ли бити потреба да тамо долази, или не. — У даљем разговору напоменуо је барон да се тамо налази господин Лозо, познати француски слависта, велики противник Аустрије, који је читаве књиге против ње написао, па да му се не би мило било с њим сусретати на уласку у двор. Барону сам одговорио на ту примједбу по заслуги, чудећи се његовом турсисању према свему што се у нашој слободној земљи збива, а још више о путницима који по нашој земљи крстаре. Растали смо се као вазда без осмијеха и без најобичнијих израза куртоазije“.

У општем одзиву европске штампе чинила је изузетак штампа Краљевине Србије. На велико наше чуђење она је узела проглашење титуле Краљевског Височанства за неко узурпаторство с наше стране на штету Краљевског Височанства краљевске династије од Србије као првог краља послје Косова. По том изопаченом њиховом схватању, краљевско височанство припадало је искључиво краљевској породици краљева од Србије и никоме више. Свак се је чудило тијема смјешнијема нападима и тој нелогичности у схватању

ствари; али гдје страсти владају, оне заслијепе очи те се њима не виде ствари у њиховој правој боји. Па ни влади блиски органи нијесу се могли уздржати без критике, што смо приписивали Краљу Милану и његовом адепту Владану Ђорђевићу, који бијаше на силу Краља Александра, његов *премиер* у кабинету.

У току развијања дебате у штампи светској о нашем истакнутом питању док још нијесмо имали не само ниједног одговора ни од једне државе на нашу ноту, него ни најмање знака да ли ће на уречени дан проглашења нове титуле њихови владари, или шефови честитати Књазу јубилеум са титулом Краљевског Височанства, пошао сам у Париз са три мисије. Из Париза отишао сам у Рим, да и ту извршим двије истовјетне мисије.

Чим сам дошао у Париз у новембру, пријавио сам се Делкасеу, ондашњем Министру Иностранних Дјела, саопштио сам му у чему се састоје моје мисије код Предсједника Републике и код владе. Министар ме је у једној дугачкој конференцији лијепо примио и пажљиво саслушао.

Прва моја мисија састојала се је у једној куртоазији, да Предсједнику Републике и Министру Иностранних Дјела од стране Књаза Црногорског предам црногорске ордене, са књажевим аутографским писмима. Замолио сам Министра да приме та одличја, како је њима најугодније, с тим да ја лично не полажем ни на какве рекламе, нити званичне аудијенције, већ нека сама ствар собом чини онај ефект, којег у себи садржи. Делкасе, саслушав моју изјаву, захвалио ми је на скромном обзиру, јер се томе не надаше од једног министра са оријента. „Саопштити ћу Госп. Лубеу, рече Министар, о вашој мисији, па ће он према протоколу ријешити, на који ће начин примити одличје Књаза Црногорског, тим више што му га његов Министар Иностранних Дјела доноси лично, што по самом протоколу мора бити у извјесној званичној форми!“

За тијем пријешао сам на моју другу мисију. Запитао сам Министра, да ли је примио мој мемоар о новој титули нашег Књаза и чему се имамо надати у томе за Црну Гору важном питању од владе француске Републике, јер не бијих добио још никаква одговора од владе на моју нотификацију. „Примио сам ваш мемоар о проглашењу Краљевског Височанства, али до сад влада није узела никакво ријешење у томе питању, одговорио је Министар. Знате ли какво ће бити држање Русије према томе вашем питању?“ упитао ме је он даље. „Ми мислимо да Русија неће бити последња од Сила, која ће признати нову титулу, али до сад нијесмо могли ништа дознати о њеним намјерама, ако ви са ваше стране не изазовете Русију, да се раније изјасни“. „Истина је, рече Делкасе, прије него се ријешимо, како се имамо понашати према вама, ми имамо измијенити мишљење са владом руском, као савезницом, па нашто се сагласимо да споразумно учинимо“.

Мени је ова изјава Министра Делкасеа добро дошла била, стога сам га замолио да би учинио кораке код руске владе како бих могао дознати, док сам у Паризу, чему се имамо надати од нама пријатељске савезне државе. Послије два дана очекивања дошао је код мене лично.

Министар Делкасе и саопштио ми је, да ће цар Никола II, и Лубе, председник Француске Републике, солидарно упутити честитке Књазу на дан јубиларне прославе на адресу Краљевског Височанства. Ма да није било сумње, да неће Русија признати нову титулу, ипак ми је ово саопштење дало наде да ће се на Русију и Француску угледати и многе друге државе, те је овијем у изгледу било да ћемо добро проћи са овим деликатним питањем и ако је поникло више из сујете, него из потребе.

Најпослије пријешао сам на предмет моје треће мисије, која је важношћу много надмашала обије прве.

Прошло је више година од кад сам покренуо био једно велико питање како пред дипломацијом, тако и у западној штампи. То је било питање о *транзбалканској жељезници* од доњег Дунава до Јадранског мора, али је тешко продирало због многих тешкоћа, нарочито због необавијештености у опште. Познати публициста и велики слависта Лоазо ставио се је био на чело тога новинарског покрета на западу, коме сам шиљао нужни материјал, да објашњава индустријском свијету у Француској и Италији, као и државницима и трговцима путем штампе, у чему се састоји важност тога великог питања. Заиста Лоазо је много радио и урадио у јавном мњењу на западу.

Израдом гигантског предузећа жељезне пруге *Симплона*, испод Алпа, од Женева до Милана, којом би се исток везао са западом, најкраћом линијом, западна би индустрија нашла широко поље за потрошњу њених производа, а источне сировине за снабдјевање фабричког тражења. То би била једна општа корист, коју сам замишљао да се постигне овим предузећем. Друга би била зближење словенског племена, путем брзог и лаког међусобног саобраћаја и узајамних интереса. Бугарске жељезничке пруге изашле би у Нишу на сусрет пругама од Солуна, Београда и доњег Дунава, која би имала продужити преко Старе Србије и Црне Горе до Јадранског мора. Пруга од доњег Дунава до Ниша зближила би јужну Русију и Румунију с Италијом и Француском. Трећа непобитна корист коју би транзбалканска жељезница донијела састојала би се у томе, што би се можда балкански народи еманципирали од опасне индустријске германске навале, која једнако предоминира на истоку.

Ја сам се много мучио око овог преважног питања, али сам наилазио на несавладиве тешкоће на свим позицијама. Али што мора бити чудновато и на самом домаћем огњишту био сам декуражиран. Свак без разлике, не само да се је подсмјехивао томе моме фантазирању, него сам из најбоље био и сметан. Можда из ограничености у посматрању, можда из личне зависти, можда из опште резигнације, да се из ове наше земље ништа не покреће ни изван као ни унутра, јер је свака иновација могла промијенити мртви статус кво, и многи би могли бити изагнати из постојећег непомичног Орбита.

Друга неодољива сметња, која ми је стајала на путу рада у овом важном питању била је Србија, која би благодети овог остварења највише уживала. Зашто је Србија била противна овоме великом предузећу бити ће говора на другом мјесту, гдје будем опширније расправљао о радњи у овом правцу.

Не обазирuћи се ни на домаће нити на србијанске противнике у питању о транзбалканској жељезници, на својој ризик изнио сам предлог пред Министра Иностраних Дјела, да француска влада узме у своју моћну протекцију ово преважно предузеће од којег ће цио запад и исток имати неописане користи.

Министар ме је веома стрпљиво саслушао. Изнијели смо географску карту на којој сам му давао површна обавјештења, јер ја нијесам стручни техничар, ма да сам знао да не говорим с једним техничаром, тим мање, што је овом приликом сва техничка спрема била споредна ствар. Расправљајући политичко економску важност питања у горенаведеном смислу, ми смо се брзо и добро разумјели и врло лијепо споразумјели. Далкасе, послје дужег разговора и објашњавања, дао ми је ријеч да ће француска влада потпомогати енергично наше кораке код Високе Порте дипломатским путем. Пошто бисмо издјејствовали пристанак Турске и добили концесију у начелу, дао ми је свечано обећање, да ће француска влада учинити све могуће, да се у Паризу створи капиталистички груп, којем би се издала концесија, да изврши радње на транзбалканској жељезници. Овакви одзив, у овом преважном питању, француског Министра Иностраних Дјела, дао ми је мислити да је ствар збиља остварива и да се не треба заустављати ни пред каквим препрекама, већ ићи смјело напријед до остварења њеног.

Осим три поменута питања користио сам се ванредно удесном приликом, да говорим и о још неколико важних питања. Између осталог примјетио сам Декласеу, да ми на Јадранском мору много патимо, што скоро никад не можемо угледати тробојницу француске нације да се лепрша на бродовима по овоме уском мору. У Тријесту, Фијуми и Бару ниједно француско парабродско друштво не чини редовну пловидбену линију. Ми се сви чудимо томе, тим више што знамо, да је француска индустрија толико велика да јој треба тражити издушка свуд по свијету, па и на нашим крајевима, на обалама Јадранског мора. Тај недостатак принуђавао је често пута наше трговце, да узимају у најам француске параброде, натоваре их у Марсељу индустријским производима, потребитим за наше стране, а отуда довозе ситну стоку и друге сировине. Нарочито нама маленим стијешњеним на сухо, а притиснутим и на мору од великих савезника, била би као нека врста заштите кад бисмо могли редовно гледати, да долазе параброди у наше луке под саставом силне француске нације.

На нашем прибрежју Аустрија је држала искључиво пловидбу као њен монопол, што је на нас веома теретно падало. Стога смо израдили код Италије, те су почели њени параброди долазити у Бар и дуж арбанског литорала. На исти начин грчка влада пријатељски нам се одазвала, те њени параброди тичу наше портове једном мјесечно. Према томе зашто не би и француска влада ангажовала једно парабродско друштво да одржава једну редовну везу између Марсеља и Бара, па ма то било једном мјесечно. Кад би ствар отпочела одиста би се створио један нови пут размјени производа на објема странама, те би се тијем истиснула слаба роба аустријских фабрикаата.

Делкасе је одговорио, на моје настојавање, да француска пловидбена друштва држе се само великих трговачких линија, стога се француска трговачка заставица не појављује на Јадранском мору. Француска велика друштва избјегавају каботаже, јер у њима не налазе потребите авантаже, а како су њихови параброди велики, морали би плаћати велике таксе на тонеладе. „Да шаржира пак једно друштво за тако малену трговачку операцију, држава би имала давати велику субвенцију. Влада поред најбоље воље, кад би хтјела то да учини, не би могла, јер код нас све зависи од парламента. Наш пак парламенат кад не би увидио довољно чисте користи за нашу трговину, не би дао ни једног су-а за такво предузеће, тим мање, што у Француској постоје двије политике: једна је финансијско-меркантилна, коју влада с парламентом потпомаже свим средствима, а друга је тако звана суха политика; политика разних политичких партија и наше дипломатије, али парламенат према њој стоји у извјесном растојању. Сљедствено кад би ко покренуо питање о субвенционисању каквог друштва за редовну пловидбу на Јадранском мору несумњиво би набио. Кад буде сарађена трансбалканска жељезница, то ће се питање само собом ријешити. Нема владе у француској која би га смјела покренути раније, због парламентарних незгода“.

Узео сам себи у задаћу да говорим министру Делкасе-у и о заштити католицизма на Оријенту. Ово питање са црквеног гледишта није се тицало Црне Горе и православља, јер је оно стојало под протекцијом Русије.

Протекција католичанства, коју је француска вршила до Седанске катастрофе, вршена је на такав начин, да ју је свако сматрао лаком, природном, пробитачном не само за присталице католичког *риша*, него и за све народе и некатоличке, јер није имала задње политичке мисли, па је била сношљива за свакога. Она није садржавала у вршењу њеном каквих политичких комбинација француске нације на Истоку. Она није била инспирирана каквим освајачким тенденцијама. Стога свако без разлике вјере жали што је протекција француске нације над католичанством пала, па је замијењена протекцијом једне веома опасне Велесиле, а то је Аустро-Угарска. Германија подржава Аустрију из политичких разлога.

Протекција Аустрије католичанства на истоку постала је једно веома важно оруђе за аустро-германске политичке комбинације. Сви народи, који исповиједају разне вјере, којих на истоку има много, гледају с неповјерењем аустро-германско продирање, осим католика. Католици протекцијом постају су агентама поменутих држава, на штету Турака и других некатоличких народа. Ко је год био у Цариграду или у другом којем трговачком центру у Турској, могао је осјетити тај терет протекције политике аустро-германске.

Ми сви не протежирани, а и они који су под протекцијом, жељели бисмо повратак у пређашње стање. Ми бисмо жељели да протекцију католичанства опет узме велика хуманитарна Француска по ма коју цијену то било, у чему бисмо је свесрдно помагали и ми некатолички народи изван Турске са онијема који тамо живе, како бисмо заједнички истиснули опасну инвазију аустро-германску на истоку.

Министар Декласе, саслушао ме је са благим тоном, урођеним француским дипломатима, али са доста изненађења, чудећи се овоме широком погледу на свеопшту политику Велесила на истоку. Моја изјава није му пала лако, јер је из ње увидио, да ми осјећамо да је уплив Француске на истоку у посљедне вријеме сасвим опао.

Декласе је одговорио добродушно на моје примједбе, да су сасвим праведне и на свом мјесту и да он као француски државник у његовој души сачувствује у нашем неспокојству од аустријског уплива среством протекције католика у Арбанији, Македонији, Малој Азији и на цијелом блиском Истоку, који су садашњем стању претходили датирају од посљедне три деценије прошлог вијека. „Народ француски имао је да издржи мноштво тешких искушења, колико спољних одношаја са велесилама, толико више у унутрашњој страховитој борби за одржање и учвршћење републиканског режима, који је једини био спасоносан за Француску. Сву снагу моралну и материјалну, па и политичку, Француска је морала уложити за консолидовање веома поколебаног свога унутрашњег стања. Стога није чудо, што је њена протекција католичанства на Истоку опала. Ми републиканци, данас утврђени у духу нашег народа, увиђамо многе погрешке наших предходника, као и то што су испустили из својих руку тако важно оруђе нашег уплива на Истоку. Хоћемо ли га икад моћи повратити у првобитно стање, тешко је рећи, али вам дајем ријеч, да ће влада отпочети, да употребљава сва могућа средства да временом постигне оно, што је такође временом изгубила“.

На крају дугачког разговора са министром Декласеом казао сам му да ћу из Париза поћи у Рим, да тражим од Италијанског Краља и владе потпору дипломатским путем код Високе Порте у питању транзбалканске жељезнице, а и код Аустрије као савезнице, ако би се ма у чему противила овом предузећу.

У очекивању аудијенције код Предсједника Републике, пошао сам код Књаза Урусова, амбасадора руског, код грофа Торнијели, италијанског амбасадора, и код Вујића, посланика Србије.

Књазу Урусову саопштио сам циљ мога доласка у Париз. Доставио сам му укратко мој разговор са министром Декласеом, нарочито што се је тицало транзбалканске жељезнице, молећи га, да о свему обавијести своју владу.

О овом жељезничком питању често сам говорио руском министру при нашем Двору и молио га да интересира своју владу о важности истог. Међутим он је гледао на тај посао с неким неповјерењем, бојећи се можда, да не би из њега пао какав терет на Русију. Код руске дипломатије, као што је на више мјеста забиљежено, владала је нека одвратна предрасуда према свему ономе што је Црна Гора за свој бољи развитак предузимала. Што ће Црној Гори жељезница, што ће путеви, а на што пристаништа? За Црну Гору није цивилизација, већ треба да остане за вазда као један војни логор, у патријархалном облику. Ми нијесмо имали начина борити се с том предрасудом, нити Русију призивати непосредно у помоћ, ма у чему што би нас могло удаљити из тога стања, које је она с увјерењем,

али погрешно, замишљала да је најспасоносније за Црну Гору. Кад нијесам ништа могао учинити непосредно, да је убиједим и приволим, да баш она води коло у питању транзбалканске жељезнице усвојио сам овај метод, да радим код Француске, Италије па и код Аустрије, у колико би било могуће, како бих тијем путем увео Русију, да она узме у заштиту ово преважно питање, које се ипак не би никад свршило, што не би она употребила свој моћни уплив, свуда гдје буде устребало. Са тога сам најживље заинтересирао руског амбасадора о повољној предусретљивости француске владе, јер она мисли, да је тијем учинила један акт пријатељства не само Балканским народима, него и самој Русији. Русија пак према држању Француске сад је могла без икаквих материјалних или политичких жртава ово питање патронирати.

Знајући о кобном Мирзштетском споразуму између Муравјева и грофа Голуховског 1897 год. о судбини Европског Истока замишљао сам да ће Русија избјежавати свако питање, које би се односило на Балканске државе, да тијем сачува споразум с Аустријом, којој је предала цио Исток под њену протекцију, под условом одржања *status quo* на Балкану, ипак сам замолио био министра Делкасе-а, да преко свога амбасадора у Петрограду, такође интересира руску владу о великој важности транзбалканске жељезнице за економске и политичке интересе цијеле Русије и цијелог Европског Запада. Он је одиста узео нотицу о мојој молби и послао је у Петроград.

Овим путем, као и преко амбасадора руског у Паризу, намјервао сам, и ако сам ситан, између најмањих министарских микроба у Европи, довести руски колос, да се стави у службу балканских сићушних државица. Истина ужасно је то било и помислити с наше стране, кад је тај велики колос био обузет грамзивошћу на далеком Истоку. Пред помишљу о маџурским просторијама, Порт Артуру, корејском Царству и супарништву јапанском, којег је требало што раније уништити; зар да Русија снисходи заимати се транзбалканском жељезницом, ма да је за Балканце било велико и животнo питање. Али што вели народна пословица: „Свак за себе, а Бог за све“. Књаз Урусов такође ми је рекао, да ће заинтересовати владу о поменутом питању тим прије, што је већ био видио Делкасе-а, прије мога доласка код њега, и са њиме измијењао мисли и импресије о мојим мисијама.

Двадесет осмога новембра, на једанаест ура и четрдесет пет минута прије подне, дошла су кароца из Јелисејске палате и повела ме на аудијенцију код Предсједника Републике. Под пероном палате стојала је почасна чета републиканске гарде. На скалама дочекао ме је *Molard Chef. adjoint du protocolé*, који ме је увео код Лубеа, Предсједника Републике, *dans le salon des ambassadeurs*. Ја сам био у црногорском одијелу, као и Рамадановић, секретар Министарства Иностраних Дјела, који ми је био аташиран. Мелон, црногорски генерални консул у Паризу, по званичној дужности, био је такође у мојој пратњи. Предсједник Републике био је у рединготу, јутарњој парадној ношњи за цивиле. Генерал Комбарион и Дибоа, као и сви официри војне куће бијаху у војничкој униформи.

Церемонијал званичног примања подобан је у свему церемонијалу ма којег европског краља. Мала разлика састојаше се у томе, што ми је председник пружио руку прије него сам изговорио пригодну бесједу, предавајући му аутографско писмо и црногорски орден.

Послије уобичајених кратких фраза куртоазије, Председник Републике дао је знак присутнијема церемонији са обије стране, да се удаље, и ми смо остали усамљени. Званична аудијенција тијем је претворена у приватну.

На приватној аудијенцији говорио сам Председнику о истим питањима моје мисије изузимајући пловидбу на Јадранском мору и протекцију католичанства на истоку, о којима сам већ био говорио министру. Лубе бијаше већ о свему обавијештен, с тога је био у одговорима кратак и рјешитељан. „Титулу Краљевског Височанства, у споразуму са нашом савезницом Русијом, међу првима имаћу задовољство телеграфично честитати Књазу на уречени дан. Питање о транзбалканској жељезници Француска Република узети ће у озбиљан обзир у смислу декларација, који вам је министар Декиасе већ дао“.

Довршивши у кратким потезима све што се је мојих мисија тицало и то у врло повољним изразима, Председник Републике повео ме је у горње салоне, да ме најприје представи госпођи Лубе. У салонима нахођаху се сва лица, која су позвата била на дејепер, којег је Председник у моју част дао, међу којима бијаше и министар Делкасе. До трпезарије Председник је ишао један корак пред нама. За њим сам ишао ја са госпођом Лубе испод руке. Такви је етикет у Јелисејској палати, осим кад је који владар приман у палату. Председник Републике је шеф државе, док госпођа не представља ништа више до просто супругу грађанина Лубеа, без икаквих имунитета. Она иста дала ми је знак, да пустимо Председника једним кораком напријед.

Свршив објед пошли смо истијем редом у салон за пушење. Председник повео ме у један мали кабинет, гдје смо сами засјели. Дао ми је један кубански цигар, и сједјели смо скоро док сам га испушио. Почео је разговор о мирољубивости француског народа, који и не помишља на реванш с Германијом, јер један народ од тридесетпет милиона, од којих двадесетчетири милиона у шпар касама редовно свакога мјесеца улаже, не треба се бојати да је опасан за европски мир. Говорио је о универсалној изложби, која тек што се бијаше затворила.

Најпослије дошло је на предмет, због којег ме је извео, да са мном говори. Почео је говорити о једном, за мене чудноватом предмету што ме је на први мах ставило било у забуну. Он је са болом у души почео говорити о хрђавим одношajима два велика сусједна, а сродна народа. Између Француске и Италије постоји нека потмула борба, која би се могла претворити у опасну конфлaгратију. Ко ли је томе крив, те данас тако постоји, то је велико питање.

„Француска је у савезу с Русијом. Тај савез осим што је природан он је и у народу веома популаран. Италија је прибјегла у наручја Германије, наше највише непријатељице, стога је цио француски народ огорчен против Италије, ништа мање него против Герма-

није, јер у томе сматра издајство сродства и узајамних интереса. Савез Италије с Германијом није основан на природним темељима. Он је склопљен из два разлога. Италија је вјечито страховала од Аустрије, много више него од Француске, стога се је ставила под окриље Германије, да ју сачува од Аустрије, те је на тај начин ступила у савез и с Аустријом и преко своје воље. Тај пак савез у Италији је одвратан. И наш републикански режим много је принудио да се Италија удаљи од Француске. Краљица Маргарита, док је била владарка, а и сад као удовица, има одлучни уплив на политику Италије. Она са свом званичном Италијом душа је тројног савеза, а противница зближењу Италије са Француском. Цар Вилхелм и Краљица Маргарита чине лијепо и ружно вријеме у Бечу и Риму.

Било би у интересу за оба сродна народа, као и за цијело човјечанство, да се ова два латинска народа споразумију и зближе, а да се отресу од шкодљивих предрасуда, јер страховању од напада ни с једне стране повода нема. Републикански режим у Француској није опасан италијанској монархији. Французи су већ зрели републиканци, али они никад ни којим начином не импонирају тај режим другим народима. Колико се год у Француској мијењало председника и влада, остало је једно непоколебљиво начело, укоријењено у духу народа, мир са свима народима и слободни обрт у размјени производа. Без разлике на измјену личности на управи чињени су покушаји, да се ова два народа зближе и да пронађу један *modus vivendi*, који би гарантирао и раширио узајамне саобраћаје, без да се и за једну длаку поколебају савезничке везе на обије стране, јер стотинама милиона штетују годишње обије стране због тога злога политичког антагонизма, а све то ишло је у прилог нашем заједничком противнику, Германији. Међутим сви наши досадашњи покушаји код званичне Италије остали су без успјеха.

Чим сам од министра Делкасеа разумио о вашем доласку овдје и да одавде идете у Рим дошла ми је једна, можда, срећна мисао, да вам повјерим лично без икаквог другог дипломатског посредника, једну тајну мисију код вашег књаза, француског од вазда постојаног пријатеља. Црногорци и ако нијесу у крвном сродству с Французима, али спадају у коло велике словенске нације, којој Французи искрено симпатишу. Ми пак у савезу смо с најглавнијом граном словенства, са Русијом, ма да нијесмо ни с њом у крвном сродству. Пријатељство, заједница интереса и алијанције сачињавају често пута међу народима ближе сродство, него ли крвно, што вам доказују наши одношаји с Италијом. Сљедствено Француска је посредно у савезничком сродству са Црном Гором, јер је она у вјечитом савезу са нашом савезницом Русијом.

Све ове важне чињенице скупа дају ми потпуно повјерење и моћ, да се могу ослонити на Књаза Николу у једном пределикатном, а по посљедицама веома важном питању, које ће можда учинити епоху у нашим одношајима с Италијом. Он је баш та висока личност, која је подесна, да може с успјехом радити и урадити, јер као лични пријатељ Француске а при том врсни Словен, неће одбити моју молбу

Уплив Књаза Николе код младе Краљице Јелене, његове кћере, а можда и код краља зета, има бити велик. Уплив пак Краљице Јелене на Краља Виктора такође мора бити значајан, јер живе у најсрећнијем и најскладнијем браку, јер је то један најсрећнији краљевски пар, коме у Европи пара нема“.

„Сумирајући у једно све што сам до сад рекао, рече Лубе, даје ми куражи, да преко Вас, његовог повјереника, замолим Књаза Николу, да он с Краљицом Јеленом заједно учине велико дјело, извјесног помирења и зближења двије велике веома завађене нације; на чему ће извјесно обије остати књазу и краљици вјечито обавезне. Успјеху се надам, јер су обије нације, осим званичног апарата, на обије стране, проникнуте потребом зближења. Краљица пак словенска, надам се, да ће својом енергијом успјети, да сруши камарилу Краљице Маргарите за спас Француске и Италије“.

„Претпостављам, настави даље Лубе, за ово дјело неће требати ни много труда, нити рада. Први и одсудни крок, на којег би требало склонити Краља Виктора да с Краљицом Јеленом дођу у Париз. Тијем би оба народа били електризирани, а ја гарантујем, да би дочек био у Паризу тако одушевљен, да би превазишао и сјајем и срдечношћу сваки што је до сад овдје приређиван. Званични лед био би одушевљењем оба народа проломљен. На томе би се постепено надрађивало докле би се дошло до озбиљног зближења између Француске и Италије.

Краљица Словенска, која достојно сједи на пријестолу једног великог латинског народа, могла би бити тај андио помирителъ два латинска народа, међусобно удаљена, у корист њихову као и цијелог Словенства; јер би се Италија мало по мало ишчупала из тројног савеза, напереног противу Француза и Словена и доведена у коло својих природних савезника“.

Ко год умије да мисли моћи ће ме разумјети у каквом сам се изванредном чуду находио. Да речем једно или друго, од свега сам се морао задржати. Што је главно трудио сам се, да не бих узео на себе какву смијешну позу, као да сам достојан ове преважне мисије, ма да ми је ласкава била, већ напротив с најскромнијим тоном учинио сам ову примједбу: Зашто је то да поред великог дипломатског апарата, којим Француска располаже, обилази се и траже се други посредници за остварење тога важног питања. Зар дипломатија није могла постићи оно, што су Предсједник Републике и владе тако жарко жељели.

„Наш дипломатски апарат сусретао се је са италијанским дипломатским апаратом, који су оба званично били против сваког зближења. Стога се дипломатским путем није могло доћи до повољних резултата. Наша пак дипломатија није могла обићи италијанску противничку дипломатију, па да непосредно дође до краља и краљице. Стога је ово најпробитачнији пут, којим се може доћи до краља и краљице, без мијењања ни наше нити њихове дипломатије“.

Пошто ми је Предсједник Републике објаснио и повјерио ову важну, али деликатну мисију, замолио сам га даље, да даде нужне

инструкције, коме сам овлашћен говорити у Риму о њој. Он ми на то одговори: „Најприје говорите Краљици Јелени, па ако вам она дозволи, говорите и Краљу Виктору, али Министру Иностранних Дјела, нити икаквој другој личности ни ријечи“. Запитах га даље како се имам понашати према француском амбасадору, јер он може доћи у додир с краљем и краљицом и бити запитан, да ли он што зна о тој поруци Предсједника Републике. „Ако он одговори да незна ништа, ни краљ ни краљица не би узели у обзирност ријечи, које им имам у име Ваше говорити“. Лубе промисли мало, па рече: „Имате разлог. Стога пођите код Барера, нашег амбасадора, па му повјерите тајну од моје стране, да са сваки случај о њој зна, али му реците, да та тајна остаје између мене и њега, и да о њој не говори нити пише у Паризу, ни министру Делкасеу нити икоме другоме, докле се Књаз Никола окуша у посредовању и докле буде добио нарочите инструкције у томе послу“.

Моја приватна аудијенција код Предсједника Републике, преко обичаја, била је дугачка, стога је пала у очи свима присутнима. Министар Делкасе бијаше већ пошао. Бомпарт шеф консуларног департамана у министарству, негдашњи посланик на Цетињу, примаче ми се, па смијешећи се рече: „Што је много много од вашег мистифицирања нашег Предсједника“. Ја му такође шаливо одговорих: „Жао нам је било бацити овако ароматичне кубанске цигаре, док их нијесмо испушили до близу краја“.

Из јелисејске палате испраћен сам са истим почастима, са којима сам и дочекан. Истог дана Предсједник послао ми је један скупочијени ваз од севра, у мјесто ордена, јер сам већ био *grand officier de la Legion d' Honneur*.

Новембра 29 позвао ме је на објед Делкасе, у Палати Министарства Иностранних Дјела. На објед били су позвати, осим шефова разних одјељења Министарства, и сва она лица, која су се находила у Паризу, а која су икад имала ма какву мисију у Црној Гори. Како се дипломати француски често депласирају, то их се бијаше велики број искупио, али многи од њих тако измијењени, да их нијесам могао познати.

Приликом ове моје мисије, могу рећи, да су у Паризу били уопште према мени предусретљиви и љубезни, више него сам могао и замислити. Министар био ми је аташирао једног секретара, који ме је водио по свима великим театрима и да прегледам знаменитости Париза.

Тридесетог новембра пошао сам из Париза преко Турина и Ђенове директно у Рим. Првог децембра у јутро приспио сам у Рим. Морао сам хитати, како бих био дан прије Никољадне на Цетињу, да присуствујем на јубиларну свечаност. Стога сам истог јутра послао секретара Рамадановића у Квириналу, да ме пријави за аудијенцију код краља и краљице. Послије подне дошао је један дворски шамбелан да ми каже, да ме краљ и краљица позивају на вечеру, али самога без секретара.

Истог дана пријавио сам се у руској амбасади и питао када ме може примити Нелидов. Затим сам пошао у конзулти код министра

иностраних дјела. Најприје ме је примио Малвано, начелник и душа министарства, велики поборник тројног савеза, а противник Француске и Русије. Све се је у министарству око њега мијењало, али је он остао непомичан. Затим примио ме је Висконти Веноста Министар Иностраних Дјела.

Министру сам обратио пажњу на тајну и јавну агитацију Аустрије и Албаније у Старој Србији. Њени агенти под разним видом крстаре од мјеста до мјеста, врбују знатније шефове арнаутске, мухамеданце, купују их за скупе новце, јер за католике држи, да су безусловно њени приврженици. Та агитација аустријска постаје из дана у дан све опаснија за све народе на Балкану, јер ако она притисне Санџак и Арбанију, малијема државама више живота неби било, па ма и да не би нас у први мах смрвила, она би нас опасала гвозденим ланцима и економски и политички угушили. Италија ма да је с њом у савезу ипак не би требало, да тај потрк Аустрије на истоку гледа равнодушно, јер би имала и она бити интересирана, као прекоморска сусјетка, догађајима, нарочито у Арбанији.

Висконти Веноста одговорио ми је, на моје страховање од Аустрије: Италија бдије бодрим оком над сваким покретом Аустрије у Арбанији, али ма да она агитира свима средствима, не би се смјела усудити, да употребеи никакву агресивну акцију на Балкану, јер су у томе све силе на опрезу, а можда би и нас нашли тамо, ма да смо савезници не у намјери освајачкој, већ да њу задржимо од даље експанзивности. Централни положај Аустрије чини ју мрском својим сусједима. Стога сваки од ње стрепи и зазире. Она је једина Велесила, која колонија нема. Стога она сву своју силу употребљује на развиће своје снаге, на свом сопственом огњишту, док све друге Велесиле много троше од своје снаге на колонијалну политику и тијем слабе свој уплив у Европи. При свем том Црна Гора може се мирно развијати, јер јој Аустрија није толико опасна, колико се код вас уображава.

Говорио сам Министру даље о умножавању параброда италијанских између Бара, Бари и Бриндизи. О каблу између Бари и Бара.

Међутим најглавнији предмет мога разговора с Министром био је такође о транзбалканској жељезничкој прузи. Да не бих ствар понављао, говорио сам у истом смислу, а можда и у истој опширности. као и министру Делкасе-у у Паризу. Додао сам само то, да сам у Паризу, код Предсједника Републике и код владе, нашао у овоме важном питању најозбиљније интересовање и најживљи одзив, па се надам да ћу наћи и код италијанског краља и владе не мањи одзив јер је Италија на првоме мјесту интересирана, од свију западних држава у овом преважном питању. На моју преставку добио сам од Министра овај одговор: „Италија је заинтересована у питању транзбалканске жељезнице толико колико и балкански народи. Стога можете рачунати у помоћ Италије, најискреније свима могућим средствима. Наше јавно мњење занима се озбиљно тијем пројектом, а и дипломатија наша агитираће свом вољом, само ви развите радњу код Високе Порте, гдје ћемо ми бити на првоме мјесту да вас помажемо.“

Да бих био сљедствен метоту у своме програму у радњи о транзбалканској жељезници из Министарства пошао сам у руску амбасаду, гдје ме очекиваше Нелидов на одређену уру. Њему сам развио моју радњу у Паризу и Риму и одзив који сам нашао на оба мјеста Њега сам замолио, као и књаза Урусова у Паризу, да све што сам му саопштио достави у Петровграду, како би се влада царска придружила Француској и Италији и да узме ово питање у озбиљни обзир и заштиту код Високе Порте и гдје би год устребало. Нелидов, мој стари добри познаник још из Цариграда дивио се је нашој енергији развијеној у многим предузећима, а највише о транзбалканској жељезници, па ми рече да кажем Књазу да ће га потпомагати, како код своје владе тако и код италијанске у свему што буде предузимао у корист свога и других балканских народа. Нека он само покреће велика питања, јер то њему доликује, а Русија нити може, нити смије према њему и његовим предузећима остати немарном, па ма какву спољну политику она водила. Збиља ово је био најбољи начин преко других сила и преко дипломатије руске ишчупати царску владу из индиферентности према нашим предузећима.

Мали остатак од времена што ми је претицао ишао сам по Риму с нашим генералним консулом Евгеном Поповићем, да разгледам споменике Вјечитог Града.

Евгеније, као веома уман и као давнашњи становник Рима, бијаше версиран у свима дотанкостима, што се у двору, у камарама, у дипломатији и журналистици збива и ради. Он имахе широко познанство и уважење у свијема круговима римског друштва као стари гарибалдинац и публициста.

Разгледајући величанствене споменике, Евген ми је причао о свему, али највише о дворским интригама, што ме је веома интересирало. Он ми је казивао да је у двору велико незадовољство противу краљице Јелене, што већ није имала порода, за вријеме од пет година од удадбе. Да је у двору организовано једно упливно друштво противу ње, на челу којег је краљица удова Маргарета. Да је она у томе пошла до тога степена, да ради преко Цара Вилхема, да приволи Краља Виктора на развод брака. Међутим при кретању с Цетиња за Париз Књаз ми је био повјерио тајну, да је Краљица Јелена у благословеном стању. Ипак та Евгенијева прича задавала ми је велику бригу, јер сам замишљао да би он нешто знавао о ономе што сам на Цетињу био чуо, кад би у истини било. Тада сам се сјетио ријечи онога шамбелана Помака, што ми је рекао у вријеме свадбених свечаности, да странкиња, а још од словенских народа, неће моћи остати на пријестолу Италије. Чинио ми се је овај дан један читави вијек, докле видимо Краљицу и докле се увјерим у чему је ствар.

Истог дана дошао је код мене *Машана Глас*, један од папиних шамбелана, који је више пута долазио у Црну Гору. То бијаше један богати племић из Ирске, па се је из сујете примио тога положаја при папином двору. Он ми рече да сјутра дан Папа прима у Ватикану преко хиљаду плерина (хација). Спектаки је интересантан, па ме је понудио, да с њим пођем и да видим ту импозантну церемо-

нију ријетког скупа са свију крајева свијета. Врло радо сам се одазвао његовом позиву. Он се је побринуо о отменом мјесту у тој великој гомили побожног свијета.

Према дворском позиву око осам ура у вече пошао сам у Квиринал на вечеру, у чему се је састојала и моја аудијенција, која се је могла продужити по вољи и потребама. За мене је то било драгоцјено, да се могу користити временом и о свему што сам имао да интересирам краљевски пар и добро обавијестим.

У салону за чекање нашао сам дуку и дукеци од Асколи, првог краљевског шамбелана у дому краљице Јелене, једног генерала у цивилу и два ађутанта у униформи.

По дворском церемонијалу објављен нам је долазак Краља и Краљице, двокрилна врата отворише се широм. Краљица уђе сва у црно, а за њом краљ Виктор у фрак, јер је римски двор један од најцивилнијих дворова у Европи, гдје се најмање види шаренило разноврсних униформа. Двор још бијаше у великој короти за убијеним краљем Хумбертом.

Измјенив са свима присутним по неколико љубезних ријечи, позвала ме је Краљица на сепаратно саслушање у другом салону. На српски давала ми је много питања о двору и Црној Гори. Пошто сам јој на свако питање дао кратке одговоре, запитала ме је каквом мисијом сам био у Паризу. На то сам јој такође у кратко одговорио, очекујући с нестрпљењем удесан моменат, да јој поднесем важну поруку Предсједника Француске Републике, јер сам страховао да аудијенција не буде прекинута позивом на вечеру; али Бог даде те имадох времена да јој све у главним потезима испричам. Она ме је саслушала хладно, са пријатним изненађењем и са озбиљном пажњом, јер колико је ствар по себи важна била, толико је за њу много ласкава. Тек што бијаше постала краљицом, дала јој се једна прилика, да учини једно велико историјско дјело, да зближи два велика народа, сродна по крви и по узајамним интересима. Пошто сам је упознао са молбом Лубеовом за књажево и њено посредовање у томе важиом питању, запитао сам је могу ли и Краљу о истој ствари саопштити или да оставим да Господар посредује између њих обојице. Краљица ми нареди да говорим Краљу, јер он измирење са Француском очекује с нестрпљењем. Међутим главно посредовање да оставимо Књазу, нека он буде творац тога великог дјела. Нареди ми и то, да послје вечере опширније говоримо о истој ствари. У тим ријечима затекао нас је Краљ и повео на вечеру.

Салони и трпезарија не изгледаху друкчији него стан једног обичног имућнијег човјека. Од кад је краљ Хумберто погинуо млади Краљ и Краљица становали су у тако званом *Палацино*, на крајњем куту великог двора Квиринала, који једнако бијаше због короте затворен. Начин живљења младога краљевског пара стојао је у контрасту са начином краљице Маргарите. Ови живљаху у малим скромним одајама, док краљица удова, по старој навици, није могла без пространих сала раскошно искићених сликама и другим драгоцјеним украсима. Између мноштва великих особина краљица Марга-

рита хтјела је да и тијем импонира римској старој аристократији, као и васколикој Италији.

За вријеме вечере Краљица је радо са мном говорила српски, иначе говор је вођен на италијанском језику. У шали такинирала ме је са њеном трудноћом, што ме је још више разочарало, јер се на њој не могаше баш ништа примјетити. У разговору казао сам краљици, да ћу сјутра ићи да видим Папу. Збиља морао сам јој то казати, јер поћи из Квиринала у Ватикан без претходног обавјештења, било би у двору врло хрђаво виђено. Она љутито сјекну; „Ако то учиниш, овдје никад ноге ставити нећеш.“ Краљ Виктор примјети њену срдитост, па смијешећи се запита, што се то тако крупно међу вама Србима догодило. Она му каза у чему је ствар, а ја му објасних зашто идем и како. Наравно, рече Краљ, да ту церемонију, особеног рада, заслужује видијети, ма да ја нијесам никад могао присуствовати. Иза трпезе пошли смо у заједничком салону одакле ме је Краљ позвао, да на само говоримо.

Прва ми је ријеч била Краљу, како ће његово држање бити, а какво ли његових савезника у нашем питању о проглашењу Краљевског Височанства. На томе Краљ одговори: „Моје држање би било сасвим просто и јасно, да међу првима упутим Књазу честитку те нове титуле. Будући сам у савезу са Германијом и Аустријом, то треба да их претходно консултирам, па на што се сагласимо биће за све три стране обавезно.“ Краљев одговор паде ми тешко, као крш на груди. Објаснио сам му, у смислу већ наведеном, како је цар Франц Јосиф иједак на нашег Књаза, а аустријска влада на Књаза и његову владу. Објаснио сам му даље наше грозне одношаје с Германијом, од кад то датира и зашто. Стога му примјетих, да се од њих двије бојим, да ће остати индиферентне према томе нашем деликатном питању. Зар ако се оне двије ријеше да игноришу књажеву нову титулу, да и он у друштву с њима, ту пакост учини Књазу и Црној Гори. „По правилу, рече Краљ рјешително тако би морале бити.“ Замолих га даље би ли могуће било, да измијени мишљење са својим савезницима што скорије, тим прије што се је дан проглашењу примакао. За Књаза је веома потребито знати, како ће се тројни савез овом приликом понашати према њему лично; за двојни савез, као и за све друге државе смо већ извјесни о пријатељском одзиву. Краљ усвоји предлог и нареди, те је с мјеста телеграфирано у Беч и Берлин с обећањем да ће ми дати знати још док сам у Риму на што су се ријешили. Другог децембра, пред вече, Краљ ми даде знати, преко једног шамбелана, да су се владари шројног савеза сагласили, нарочитим депешама честитати књазу Николи нову титулу Краљевског Височанства.

Говорио сам краљу Виктору о транзбалканској жељезници у истом смислу као и Висконти Веноста. Краљ је захтијевао, да му даднем што више детаља о томе питању, што сам и учинио, у колико је вријеме и куртоазија дозволила. Финална његова ријеч била је да ће он и његова влада помагати нас дипломатским путем свуда гдје год нам буде од потребе, али новчано није могуће, јер Италија

не располаже са великим капиталом, а државне финансије бијаху још у лошем стању.

Затим пријешао сам на поруку Предсједника Француске Републике краљици Јелени. Саслушао ме је са тоном изненађења и зачуђено, па пошто је добро промислио изговорио је: „Разумијем зашто президент жели умијешати Краљицу у то важно питање“ али се је задржао изрећи, ваљда за то што се је односило на противнички уплив краљице мајке противу споразума са Француском. Наставио је даље отворено, да је зближење између Италије и Француске његов сан на јави, и да ће чинити све могуће за његово постигнуће. Само што то зближење не би смјело ни за длаку пореметити савезничке везе тројног савеза. „Реците Књазу да радо пристајем на његову медијацију, јер знам да ће то годити његовој амбициозности, а ја сам готов учинити му по вољи, да он и Краљица израде ту важну улогу“....

„Од скоро сам на пријестолу, стога нијесам имао времена, да се посветим томе и још многим другим важним пословима прије. Међутим неподесна је личност, која представља Француску на моме двору, али ћу се постарати, да конвертирам.“

Завршио сам моје дводневно бављење у Риму са посјетом Бареру, француском амбасадору, код њега ме је повео Евген Поповић. Пријављен сам по уобичајеном реду. Послије мале паузе, коју велика лица давају при примању разних посјетилаца, да тијем себи дадну вишу важност и композирају лице и држање, да што достојанственије изгледају, јер код дипломатије позирање игра велику улогу. Амбасадор дочекао ме је достојанствено, хладно, зачуђено, чисто као да би изговорио шта хоће овај овдје. Међутим, тај ме тон није ни мало импресионирао, јер сам му био вичан, приликом разних мисија у Цариграду и другим пријестоницама европским, имајући посла са многим охолим дипломатима. Послије неколико измијењаних ријечи о мом путу у Париз, замолио сам га не би ли ми акордирао неколико минута за кратки разговор без свједока. Он, са малицијозним осмијехом, одазвао се је мојој жељи и скрајнули смо се у један други салон. Најприје сам му рекао да имам да му повјерим једну важну тајну од стране Предсједника Републике, за коју још нико није знавао у Паризу, нити у Риму, осим Краља и Краљице. Затим испричао сам му цијелу, као и то: да сам већ поднио Краљу и Краљици ту важну тајну поруку, која је са задовољством објеручке примљена. Томе сам додао противно ономе што сам у Квириналу чуо: „Обојица се у вас надају, да ћете бити прави поборник интереса оба сродна народа за њихово зближење и сматрају се за срећне што вас у овој прилици прелома у политици имају у својој близини“. Опале укоченост, снизи се достојанство, одједном видим другога човјека, којег не бих познао да већ нијесам знавао са ким имам посла. Охоли дипломата постаде љубазан до понизности. Шта више постаде и услужан. Понуди ме да ми покаже унутрашњост палате *Farnese*, једну од старих највеличанственијих палата у Риму. Стаде ме нудити са једним доручком, па с једним динеом, са соареом, да ме позна са римском дипломацијом. На свему сам му захвалио, јер сам морао исте ноћи отпутовати из Рима. Евген Поповић посма-

трао нас је зачуђено, откуда оволико израза задовољства и зашто. Да бих задовољио његово љубопитство: „Казао сам амбасадору да сам чуо у дворцу, да су задовољни с њим, па да га је та вијест довела, до екстазе, ма да сам чуо био противно“.

Дало ми се је мислити колико вриједи једна велика средина од послова као што је Рим. За два дана мога бављења више сам урадио, више сам дознао сваковрсних ствари, више сам учинио познанства, него што бих за десет година непомичности у нашој средини.

На једанаест ура у вече пошао сам из Рима преко Бари и дошао на Цетиње четвртог децембра.

Рапортирао сам Књазу исход мојих мисија у Паризу и Риму. Највише му је, пак, ласкала порука Предсједника Француске Републике за медијацију између Италије и Француске преко краљице Јелене. Даљи, пак, рад у томе правцу био је срећен, те му се је лако било ради амбиције позабавити са тим питањем.

Иза овог првог корака, са стране Француске отпочете су разне манифестације узајамно к озбиљнијем зближењу с Италијом на мору и на суку, док није дошло до посјета Краља и Краљице Паризу. Дочек њихов био је прави делиријум народног одушевљења. Таквог дочека Париз није никоме до овог времена учинио. Ни цару Александру III није такав дочек био, кад је први пут долазио, послје закључења савеза између Француске и Русије.

Шестог децембра, на Никољдан, прослављен је јубилеум четрдесетогодишњице владавине нашег Господара најсвечаније у цијелој земљи. По свима вјеројемствима, манастирима, црквама чињена су благодарења и молебственија за дуги живот владара.

На Цетињу прослава је била на специјални начин. Предсједник државног савјета прочитао је адресу, којој се побрајају дјела за тако дуги низ година владања и поднио му у име народа и државних власти понуду, да у знак признања и благодарности прими титулу *Краљевског Височанства*. Књаз примајући нову титулу изговорио је значајну бесједу, у којој је изнио врлине и пожртвовање свога народа на којима се уздиже отаџбина, круна и династија црногорска.

Описивати овдје појединости свечаности, мислим да ми не спада у дужност, јер сматрам да је то новинарски посао. Стога ћу забиљежити још оно што је из спољашности увеличало ову нашу значајну прославу.

На дан прославе упутили су књазу честитке са адресом Краљевског Височанства: Цар Немачки, Цар Руски, Цар Аустријски, Предсједник Француске Републике, Краљ Италијански, Султан, Краљ Енглески, краљеви: Румуније, Србије и Грчке, Књаз Бугарски; једном ријечју сви владари оних држава на које су биле упућене ноте да наш владар прима нову титулу. Сувише шефови кабинета скоро свију поменутих држава. Сва четири православна патријарха такође честитали су Књазу јубилеум и нову титулу. Влада Краљевине Румуније и Краљевине Србије, одговорице су на моје ноте специјалним нотама, да се радо придружују народу црногорском, који је понудио нову титулу књазу Николи, те с њим заједно ликују, да живи Његово Краљевско Височанство књаз Никола.

Титула Краљевског Височанства додијељен је била владајућем књазу Господару и владајућој књагињи, књазу престолонаследнику и књагињи касљедници. Књажеви и књагињице од династије остали би са титулом височанства.“

Ето што је и како је рађено, те је постигнут ови акт за углед наше династије пред сродним и другим државама европским. Свршен је мирно, без икаквог међународног инцидента. Сва европска штампа пропратила је ови историјски акт симпатично. Колико је тешко било, као што се може видјети из напријед изведених заплета и других спољних и унутрашњих околности, извести ови акт, толико се може сматрати за прави триумф наше династије пред цијелом Европом.

Ако кад ико прочита ове моје биљешке могуће је, да ће примјетити, како је то могло бити, да је ова јединствена свечаност свога рода хотимице сведена на веома скромни облик. Па да то не би коме изгледало, да је то морао бити какви парти — прис, или омаловажање саме ствари, или из ма какве друге помисли, која би се могла хрђаво тумачити, дужност ми је од свега тога унапријед оградити се са овим што слиједи:

Има цео низ година од како смо упали били у безбројне свечаности, веома скупоцјене, у непрекидним путовањима по дворovima и у примањима и дочецима великих гостију, свадбама и т. д. Године 1894 књаз је путовао у Русију на погреб цара Александра III, истина са малом свитом. Године 1896 путовао је у Москву на крунисње цара Николе II са два млада књаза, једном књагињицом и многобројном свитом. У јуну исте године посјетио је први пут Биоград са три министра и многобројном свитом. На крају јуна исте године дошао је на Цетиње Принц Напољски с малом свитом, али је пробавио цијели мјесец дана. Сљедовала је вјеридба Принчева с принцем Јеленом. Долазак великих група Италијана, њихови дочеци и скупоцјени банкети. Други долазак Принца од Напоља у октобру са многобројном свитом. Долазак Дуке од Ђенова. Пут књажев у Рим са великом пратњом на свадби Принцезе Јелене.

У години 1897 дочек краља Александра од Србије 22 априла. Одмах затим у мају удадба принцезе Ане за Принцом од Батенберга. На крају исте године прослава двјеста-годишњице династије Петровића—Његоша. Пут књаза Данила у Лондон на јубиларну свечаност краљице Викторије. Званична посјета Књажева краљици Викторији у Лондон. Долазак књаза Фердинанда од Бугарске у јулу 1898 године. Женидба књаза Данила 1899. Пут Књажев с Књагињом, књазом Мирком и многобројном свитом у посјету Султану Хамиду у августу.

Ово су били веома важни моменти за нашу спољну политику пред чим смо били принуђени сваку жртву подносити. Свак је морао бити дочекан и испраћен, љепше и боље него се је било у стању. Нити се је што могло избјећи, нити пак укратити. Сад нека замисли свака онај, који буде све ово прочитао, колико је све ово морало стати нашу државну касу, у чијој дубини није било тешко догледати да јој у тренутку угледа празно дно.

Општински приход наше пријестонице толико је био сићушан, да је једва могао обдржавати њено тамно освјетљење, неколико

жандарма и чистоћу вароши. Међутим није се на то могло гледати, већ је варош морала бити при сваком дочеку високих гостију гирландима, вијенцима, заставама, час ове час оне државе и триумфалним капијама украшавана. Варош са околним брдима морала је бити освијетљена, као и раскошним ватрометима високи гости увеселјавани. Урачунајмо уз ово и велике дворске трошкове, велике многобројне обједи, балове, соареа и друге раскошне издатке, који се нијесу могли избјећи. Све скупа кад би се узело изашле би фабулозне суме, које су свеколике падале на терет државне касе.

Коликим пак издатцима била су изложена лица, која су у придворној служби била, као и она која су за пригоду узимата из редова државних чиновника, у пратњама, путовима која су аташирана високим гостима. Плате су до крајности биле мале, а захтјеви велики. Сљедствено презадуженост свакоме је висила о врату. Још да није Господар, а често пута и држава, притицали тијем личностима у помоћ око прављења наших скупоцјених хаљина, заиста се трошкови око ње не би могли издржати.

Приликом сваке велике свечаности, а и при дочецима страних високих гостију био је обичај позивати главаре војног и грађанског реда из цијеле земље, тек да је више гомила и свечанији дочек, јер је популација Цетиња тако малена, а из народа, без позива, мало ко би долазио највише због због великих трошкова, те би светковине биле без сјаја и величине. Тога ради морала је држава плаћати један дио трошкова свијема позватијема, којих је број вазда био велик, те су и тијем државне финансије довођене до крајне изнемоглости.

При позивању гларара морало се је употребљавати озбиљна опрезност. Позивати једне, а изостављати друге па ма којег ранга били стварало би се огорчење и незадовољство међу њима. Непозвани сматрао је себе морално униженим и није било жртава пред којима би се задржао само да буде позван. Док, пак, на светковину непозван, кад су већ постајале позивнице, није хтио поћи. Црногорском честољубљу није било граница, живот, фамилија, имање, све је то ситно било према одржању положаја и личног угледа пред Господаром и народом. Многи главари пошто су истрошили своја имања и пошто су осиромашили, правдали су се пред другијема: „Нијесам изгубио своје имање на какво непоштење, већ сам га потрошио мијешајући се с људима,“ а то је било находећи се сваком приликом на скуповима и светковинама. Стога је требало уопште држати озбиљног рачуна о осјетљивости Црногораца приликом сваког позива.

Да се обазремо и на оне, који су позивани били на скуповима и приликом разних свечаности каквим огромним трошковима су били изложени. Војни старјешине били су из народа и у народу, јер је војна организација била искључиво народне војске, стога су веома слабо били плаћени. Цивили пак мало боље. Једни и други били су слабог домаћег имовног стања, као и цио народ. Не гледајући на то сваки позвани морао је бити изложен великим исванредним трошковима. Требало је имати нове хаљине, а наш костим познат је као скупоцјен, и то пошто-зашто. Било на удуг под тешким условима, било продавањем стоке у бесцјење. Тијем је рушено слабо имање и

довођење до пропасти цијеле куће. Будући наши главари њихове породице својим осиромашењем повукивали су за собом у сиромаштво велики дио простог народа, који им је давао на кредит зато што су главари.

Оно што је држава давала позваним за трошак није могло досећи да подмири ни трећи дио њихових трошкова. Сљедствено руинирана је овим системом држава и народ. Па да би се бар овога пута све то избјегло учињено је да се не позивају страни дворови, нити ико други, као што је у почетку био програм, већ да се бар ова светковина прослави достојанствено, сјајно, али без великих скупоцјених помпа. Њена садржина није се састојала у шаренилу, већ у ефекту и то највише пред извањским свијетом, што је свестрано постигнуто.

Књаз није могао провести једну годину, а да о њему свјетска штампа не диже ларму, и то само о њему и никоме више. Другим није могао себе занимати и узносити до само измишљањем свечаности и путовима по Европи. Цетињски ваздух брзо му је постајао кужан, па је тражио разлоге, највише политичке, ма да нијесу били потребни, само да може своје лустрајзе оправдати и трошкове бацити држави на терет. Кад није могао који други двор посјетити, Беч му је био пролазно мјесто, гдје се је најрадије заустављао, аудијенцију код цара тражио и тијем бацао нам прашину у очи, давајући политичку важност његовим путовањима. У свечаностима и путовањима и поштански мандати су се топили. Његови синови су се угледали на оца, те су и они шетали по свијету под неоправданим изговорима, више да се увесељавају.

CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

